

**ISKOLAI HASZNÁLATÚ KÖNYVEK
A NÉMETÚJVÁRI PROTESTÁNS ISKOLA KÖNYVTÁRÁBAN
1569–1634¹**

MONOK ISTVÁN

Igazából keveset tudunk erről az iskoláról.² Az iskolatörténeti összefoglalásokban nem kapott helyet, ám források igazolják, hogy a Batthyány udvar környezetében, a család által támogatottan, Németújváron, egy jelentős protestáns iskola működött a XVI. században. A legismertebb személyek, akik ott tanítottak, a Beythe család tagjai voltak. A Batthyányak udvari papja István (1532–1612), aki lelkész egyéniségként kulcsszerepet játszott a Dunántúli Református Egyházkerület, és a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület külön-külön történő intézményesülésében, fiatalon elhunyt fia, a botanikával is foglalkozó András (1564–1599), majd a másik fia Imre (?–1624).

Az itt tanult diákokról szinte semmit sem tudunk, csak azokat az általánosságokat tudnánk felsorolni, hogy a XVI. században egy főúri udvar mellett miként működött egy patronált iskola, ahová a familiárisok gyermekei és néhány környékbeli járt. Pedig Gratian Leser 1926-ben említ egy könyvet, Martinus Crusius *Civitas Coelestis* című munkáját – már Magyar Arnold sem találta meg –, amelyben volt egy kézzel írt jegyzék *Catalogus studentium tertiae classis* felirattal.³ Németújvár legismertebb diákja az önéletíró katona, Wathay Ferenc (1568–1609 k.), aki 1578-ban és 1579-ben tanult itt, majd Beythe István javaslatára Sopronban folytatta tanulmányait.⁴ Gratian Leser – forráshivatkozás nélkül – az iskola kettő érdekes tanítványáról tudósít.⁵ Giczi János Gyulafehérvárról írt Batthyány Boldizsárnak (1575), miszerint a Bihar megyei ifjú nemes, Pázmány Gáspárt az Erdélyben is jó hírű Vas megyei iskolába küldené tanulni. Balassi Bálint pedig állítólag egy (nem megnevezett) lengyel nemes ifjút ajánlott Batthyány Ferenc figyelmébe, akit Németújvárra küldött. Magyar Arnold említi még Tornynos Lénártot, mint Beythe Imre tanítványát.⁶

¹ A kutatást támogatta az NKFIH OTKA K 116154. számú pályázat.

² A máig legrészletesebb összefoglalás: MAGYAR 1976, 115–118.

³ LESER 1926, 2.; idézi MAGYAR 1976, 117; CRUSIUS 1578. Beythe István bejegyzésével ez van ma Güssingben 5/11. Lásd: ZVARA 2013, 224. Nr. 94.

⁴ WATHAY 1836, 2; WATHAY 1838. Kritikai kiadása: RMKT XVII/1. 538–562. (itt: 541); ezt ismétli a szakirodalom: PAYR 1917, 143. (Beythe István Sopronba küldi Wathayt); PAYR 1924, 879. (Beythe István Sopronba küldi Wathayt); GRÁBICS 1964, 81–96. (itt: 85.: Wathay Németújváron tanult 1578–1579-ben.)

⁵ LESER 1925a, 1.

⁶ MAGYAR 1976, 117.

Akárhogy is, az iskola létezett, és megszüntetése Batthyány Ádám katolizálásával (1629) nagy viharokat váltott ki. Még évekkel később is téma volt. Payr Sándor a Dunántúli Evangélikus Egyházkerülete történetének megírásában összefoglalta azokat az adatokat, amelyek szerint 1637-ben a pozsonyi országgyűlésen is foglalkoztak a Batthyány Ádám által, a protestánsoknak okozott sérelmekkel. Payr az iskola és a templom elfoglalását 1633 körülre teszi,⁷ Magyar Arnold 1634-et dokumentál.⁸ Az iskola történetéhez a legtöbb adatot a németújvári ferences rendházban egyetlen korpuszban megőrzött könyvtár szolgáltatja, illetve azok a ma is kézbe vehető könyvek, amelyekben azon személyek kézirásos bejegyzései találhatók, akik szerepelnek a ma Güssingben megőrzött kötetekben is. Az alapításról, és az iskola történetéről a legalaposabb tanulmányokat Magyar Arnoldnak köszönhetjük, aki ugyancsak több szakirodalmi tévedést helyesbített a könyvekben lévő bejegyzések alapján. Magyar Arnold szerint az iskolát 1569 körül alapította Batthyány Boldizsár (1543–1590), vagyis az ágostonos rendház e dátum körül szűnhetett meg.⁹ Az iskola – és annak épülete – történetében 1604 egy kritikus dátum, ekkor ugyanis Bocskai István hajdú, és a velük érkező törökök feldúlták Németújvárt. Nem tudjuk, hogy a könyvtár miképpen menekült meg a dúlásban.

Az 1569 körül elkezdődött iskolai munka megkívánta legalább az iskolai könyvek jelenlétét. Természetes volt tehát a könyvtár gyors gyarapítása. Részben az ágostonosok könyveire alapoztak, de a főúr, Batthyány Boldizsár is nagy számban adományozott könyveket. Az iskola fennállásának teljes időszakában érkeztek Németújvárra exulánsok, akik magukkal hozott könyveikből adományoztak darabokat, vagy éppen a főúr vásárolta meg tőlük ezeket az iskola számára. Ez az iskolai könyvtár történetéhez tartozik, fogalmazzunk úgy, a könyvtár „külső” története. Mielőtt a könyvanyag tartalmi jellemzőire térnék, néhány nagyobb könyvadományt megemlítenék.

A karintiai és stájerországi protestáns menekültek Németország felé haladtukban megálltak a lutheránus főúr birtokain, és minden bizonnyal a szükség kényszerítette őket, hogy könyveik egy részét eladják („Jakob Radkespurge aus Strassgand bei Graz”, „Jeremias Homberger aus Graz”, „Matthias Madl aus Ilz”). A nagyobb, válása miatt vándorútra kényszerült csoport azonban – a könyvbejegyzések tanúsága szerint – a harmincéves háború kitörése utáni első években érkezett a Batthyány-birtokokra.

A család feje ekkor Batthyány Ferenc (1573–1625) volt, aki apjának lutheránus vallását a jelek szerint kálvinistára cserélte.¹⁰ Meg kell rögtön jegyeznünk, hogy a nyugat-magyarországi területen a két protestáns vallás egyházi elkülönülése véglegesen csak a XVII. század elején történt meg.¹¹ Ekkor a Batthyány-udvarban tevékenykedő lelkészek többsége a helvét irány mellett döntött. Koltai András a Batthyány Ferenc

⁷ PAYR 1924, 199.

⁸ MAGYAR 1973, 59–66. (itt: 65.); vö.: MAGYAR 1976, 84–88.

⁹ MAGYAR 1973, 59–66.

¹⁰ KOLTAI 2002, 5–12.

¹¹ KOKAS 1991, 15–22.

halálát követő időszakot (Ádám fia katolizálásáig) „evangélikus fordulat”-ként mutatja be, utalva arra a vitára, amely a helvét irányultságú férj és az egyértelműen lutheránus feleség – Lobkowitz Poppel Éva (1585?–1640) – között volt.¹² Batthyány Ferenc családfősege idejéről közel 500 kötetről ismert, hogy a könyvtárba került, ezek egy része csehországi provenienciára utal. A fehérhegyi csata után sok nemesnek és persze lelkésznek is menekülnie kellett Csehországból.¹³ Ilyen nevekként találkozunk a bejegyzésekben, mint Adam Scheurlius „Pastor Exul ex Hosterlitz”, „Friedrich Schrötter aus Budweiss”, Benedictus Dresingius, Laurentius Biernus, Hanns Kurtz, vagy Andreas Labocher.

Egy másik exuláns kör kitapinthatóan felső-bajor (Ober-Bayern), illetve felső-pfalzi (Ober-Pfalz) területről érkezett a XVI. század második felében, majd a harmincéves háború kitörésekor. Olyan nevek utalnak erre, mint „Leonard Kröll aus Moosberg” (Mosbach?), az ambergi Johannes Aelfens, a nürnbergi Melchior Apelius, a hammelburgi Philipp Jakob Bohrinus. Felső-Pfalzból említhetjük a pleisteini Michel Heckelt, illetve a pressathi Johann Kornmann, Pfalzból a Vohenstraussból érkezett Johannes Glacianust és Martin Koscht (Cosch). De jöttek még a XVII. század elején Stájerországból („Martin Grueler aus Judenburg”), Sziléziából (Peter Neubert) és Thüringiából is: az erfurti Johannes Schmücknek húsz könyve található ma a gyűjteményben.

Kétségtelen azonban, hogy legérdekesebb az a gyűjteményi rész, amely württembergi provenienciájú,¹⁴ tulajdonosaik közül is kiemelkedik az egyébként sziléziai Peter Neubert és a sulzi Johann Jacob Knaus (Cnaus). Miután csak kettejük esetében bizonyítható, hogy személyesen is jártak Magyarországon, elvileg feltehető lenne, hogy a többi württembergi bejegyzésű könyvet ők hozták magukkal, ám ezt a források nem igazolják. A hét württembergi, illetve Württemberg környéki név a következő: Anton Frey, Johann Jacob Frey, Daniel Höffer, Nicolaus Haselmeyer, Jakob Müller (Molitor), Abraham Schwägerlin és a már említett Johann Jacob Knaus.¹⁵

A könyvtári gyűjtemény történetében természetesen a legnagyobb jelentőségű Batthyány Boldizsár gondos gyarapítása volt,¹⁶ de a protestáns iskola könyvtáráról alkotott képet kiegészítik azok a könyvek is, amelyek – feltételezésünk szerint – Németújvárról elkerültek úgy, hogy valamelyik, a környéken tevékenykedő lelkész magával vitte azokat. Az Esterházy család ezen a nyugat-magyarországi területen a XVII. század elejétől jelentősen növelte birtokait. Az 1630-as évektől sok falu lakosságát katolizálták, és a falvakban maradt parokiális könyvtárak egy része családi könyvtárunkba került, és így Kismartonban maradtak fenn. Köztük több olyan is van, amely németújvári provenienciájú, vagyis Beythe István, Beythe András, vagy éppen Batthyány Boldizsár bejegyzései található meg bennük.¹⁷

¹² KOLTAI 2002, 16–20.

¹³ KOLTAI 2002, 11–12.

¹⁴ MONOK 2003, 205–211.

¹⁵ MONOK 2003/a, 138–146.

¹⁶ MONOK–ÖTVÖS–ZVARA 2004.

¹⁷ ZVARA 2013.

De térjünk rá a könyvanyag tartalmi érdekességeinek jellemzésére, részletes elemzése a könyveknek hosszabb tanulmányt kíván. Most hangsúlyosan az oktatásban jól használható rétorikai, logikai és grammatikai munkákat veszem sorra. Az ágostonos szerzetesek, elhagyván az épületet, könyveiket, de egy részüket biztosan, hátrahagyták. Ma is számos kézirat, ősnymtatvány, és korai XVI. századi kiadvány őrzi a bejegyzéseiket. De kerültek ide könyvek az 1558-ban Zrínyi Miklós (1508–1566) által felszámolt közeli pálos rendházból is, Monyorókerékről.¹⁸ A kéziratok egy részét később a protestáns iskola könyveinek, illetve Johannes Manlius vándornyomdász kiadványainak kötésére használták fel.¹⁹ A papír ősnymtatványok jobban megmaradtak. Részben olyan szövegkiadások (például egyházatyák művei), amelyeknek későbbi kiadása nem volt meg a könyvtárban, de olyan, középkori munkák is, amelyek szellemisége a *devotio moderna* személyes vallásosságát közvetítették (ilyenek Robertus de Litorio, Temesvári Pelbárt, *Imitatio Christi* – Thomas de Kempis és Johannes Gerson szerzői affiliációjával). Kevés azonban az olyan könyv, amelyben az ágostonos rendház tulajdonjegye szerepel. A középkori kéziratok közül vagy azokról feltételezzük, hogy az övék volt, amelyekről biztosan tudjuk, hogy nem a ferencesekkel került a gyűjteménybe, vagy az olyan ősnymtatványokról, amelyekben nem szerepelnek bejegyzések, amelyek igazolják, hogy valamelyik protestáns tulajdonosé volt a kötet, illetve, hogy a XVII–XVIII. században került Güssingbe. Ezek a könyvek a protestáns iskola könyvtárával együtt, ahogy említettem, a mostani güssingi ferences rendház egyik termében találhatóak, együtt őrzik azokat a ferences rend későbbi beszerzéseivel. A mostani könyvtárról számos tanulmány szól,²⁰ de senki sem elemezte még külön a protestáns iskola egykori könyveit. Pedig ezek a kézírásos bejegyzések alapján jó elkülöníthetőek azoktól, amelyeket a ferences rend tagjai szerzeményeztek.²¹

A személyes, elmélyült vallásosság a humanista tudósok számára éppen úgy fontos volt, mint a ferences szerzeteseknek. A protestantizmus pedig éppen ebből a kettős hagyományból nőtt ki (elmélyült kereszténység, humanista gondolkodás). A humanista iskola (és a protestáns is) az *ars bene dicendi* művészetére nagy hangsúlyt fektetett. Olyan szerzőket olvastak az antikvitásból, vagy olyan szövegeket a kortárs és közel kortárs szerzőktől, amelyek stílusa ennek az eszménynek felelt meg, tartalmilag pedig mély erkölcsiséget sugallt. A németújvári iskolai könyvtár fantasztikus gazdagságú ebben a tekintetben. Az iskolai latin nyelv, illetve a rétorika oktatása komoly olvasmányanyagra támaszkodhatott. Maga Erasmus is ezt képviselte, tekintélyével, keresztény filozófiájának alapműveivel, az egyházatyák közül a görögökre

¹⁸ Az itteni pálos rendházzal röviden: MAGYAR 1976, 76–79.

¹⁹ BORSA 1972.

²⁰ Monografikus jelleggel: MAGYAR 1980, 236–269; PUMM 1992. A résztanulmányok bibliográfiai összefoglalását lásd: *Adattár*, 18/2, 269–272.

²¹ TABERNIGG 1972. elkészítette a könyvek katalógusát, részletesen leírta a könyvek állapotát, és a legtöbb kézírásos bejegyzést is elolvasta. Sajnos azonban sok mindent a címből, illetve a bejegyzésekből németre fordított, a magyar és a horvát nyelvű bejegyzéseket vagy kihagyta, vagy sok hibával olvasta.

(főként Órigenészre) való rámutatással, a Biblia mindenki számára való értékét a komoly filológiai gondossággal való közvetítéssel.

A leuveni egyetemen a XVI. század első felében jelentős számú szegényebb sorsú hallgató tanult (*pauperes*). Olyan közeg alakult tehát itt ki, amelyben csak gondosan kidolgozott módszerrel lehetett szónoklattant tanítani, a hallgatók családi hagyományaira nem lehetett építeni. Erasmus, Ludovicus Vives, Adrianus Barlandus alapművei mellett a Hadrianus Juniusszal kortárs tudósok munkái szolgálták a cél megvalósításának alapvető munkáiként. Johannes Murmellius, Petrus Montanus, Georgius Macropedius, Petrus Nannius (Oláh Miklós barátja), Cornelius Crocus²² művei sorra fellelhetőek Németújváron. A leginkább figyelemre méltóak Georgius Macropedius (Joris van Lanckvelt, 1487–1558), Cornelius Crocus (1500 k.–1550) és Gulielmus Gnaphaeus (1493–1568) drámái, a humanista moralitás irodalom mesterművei.²³ Ezek a kisterjedelmű drámák többnyire sok darabos kolligátumokban maradtak fenn, amelyekben nem csak az említett németalföldi humanisták drámái, hanem sok wittenbergi, illetve más protestáns iskolai színjáték is szerepel.

Ismert, hogy a klasszikus filológus és a történetfilozófus Philipp Melanchthon hatása meghatározó a fiatalokra nézve a wittenbergi egyetemen.²⁴ Gyakran idézik a *Praeceptor Germaniae* mondását: »*Utiliorem post sacrorum bibliorum lectionem esse nullum quam tragoediarum*«, vagyis erkölcsi szempontból a bibliai stúdiumok után a görög tragédiák tanulmányozása a legfontosabb dolog.²⁵ A németújvári iskolában az antik drámaírók szövegei kézbe vehetőek voltak, nem csupán iskolai, hanem komoly humanista filológiai apparátussal ellátott kiadásokban.

A XVI. századi, magyarok által is látogatott képző intézmények sorából kiemelkedik Johann Sturm (1507–1589) strassburgi *Academiája*. Sturm *ars poetica*-ja röviden így hangzik: „*Propositum a nobis est, sapientem atque eloquentem pietatem finem esse studiorum*”, vagyis a tudás és az ékesszólás elsajátításának végső célja a kegyes, és tudatos vallásosság elmélyítése.²⁶ Ez a program tökéletesen összecseng Erasmus, vagy Melanchthon tanításának lényegével. A Sturm által kiadott szövegek (főleg Cicero), saját munkái, csaknem teljességgel megvoltak Németújváron. A strassburgi mester életének végén összetűzésbe került az ortodoxszá váló lutheránus teológusokkal. Számukra Sturm túlságosan is toleráns, megengedő a nem lutheránus felfogásokkal kapcsolatban. Kollégája, Johannes Pappus (1549–1610), strassburgi teológus ellen írott művei éppúgy megvoltak a Vas megyei falu iskolájában, mint ennek válasza, vagy Pappus védőinek, Johann Marbachnak, Lucas Osiandernek, vagy Jacob Andreaenek vitairatai az üggyel kapcsolatban.²⁷

²² MIERT 2011, 1–15.

²³ GÜSSING 2/38; 3/88; 4/68; 7/61

²⁴ SCHEIBLE 1997; GOLTZ–MAYRHOFER 1998.

²⁵ RITOÓK-SZALAY 2001, 273–284; RITOÓK-SZALAY 2004, 259–263.

²⁶ FATA 2012, 205–231.

²⁷ GÜSSING 4/84; 6/151; 6/152; 7/189

És ezzel el is értünk oda, hogy a XVI–XVII. század fordulójának legújabb könyveit már nem elsősorban a humanista szellemiség, a latin nyelv és rétorika tanításának alapműveiként jellemezhetjük: a ferences rendházban megőrzött könyvek a teológiai vitairódalomnak a Magyar Királyságban másutt nem ismert gazdagságáról tanúskodnak.

Sturm utódja, Melchior Junius (1545–1604) például csak egyetlen könyvvel szerepel a katalógusban,²⁸ jóllehet a magyar diákok közt is népszerű volt. A rétorikát gyakran magyar vonatkozású tematikán keresztül tanította (a beszédek, vagy a levélírás nemei).²⁹ Persze ez nem jelenti azt, hogy a Junius-szal kortárs iskolai logikai viták frissessége ne lenne megállapítható a németújvári könyvanyagban. A Szent Bertalan éjen meggyilkolt Petrus Ramus (1511–1572) művei megvannak, főként halála utáni kiadásokban, illetve a vele folytatott vitákkal egybekötve. Johann Piscator (1546–1625), az elzászi református teológus is vitatkozott vele, de főként William Temple (Tempellius, 1555–1627).³⁰ A ramista Fridericus Beurhusius (1536–1609) Ramust Melanchthonnal összehasonlító (*dialectica*) műve is forgalomban volt a nyugat-magyarországi falusi iskolában,³¹ összekötve Johannes Riger (?–1605) elemzésével. A XVI. század második felének másik leginkább meghatározó logikai rendszerének megalkotója Bartholomaeus Keckermann (1572–1608) valamennyi alapműve megvolt Németújváron, ahogy az őt támadó lengyel Adam Goslavusé, vagy a quedlinburgi Martinus Titiusé (1585–1635) is.³² De Keckermann nem csak a logikai munkájával váltott ki vitákat, hanem mérsékelt kálvinizmusa is ellenzőre talált; a Batthyányak iskolájában a jénai Albertus Grawerus ellene írott munkái voltak meg.³³

Johannes Riger említésével kapcsolatosan ide kíváncozik egy megjegyzés a könyvtár erkölcsstani műveiről.³⁴ Az ethica oktatása általában nem külön tantárgyként történt, hanem az ókori szerzőktől kezdve a Biblián át, a kortárs filozófusokig mindennel kapcsolatosan felbukkanó kérdés lehetett. Elég nehéz Ciceróról, vagy éppen Arisztotelésről beszélni úgy, hogy az erkölcsstani nézeteit megkerülje a tanár. Riger egyik alapműve is éppen Cicero értelmezésekkel van tele. Az a jelenség azonban figyelemre méltó, hogy a XVI–XVII. század fordulójának nagy erkölcsstani rendszereit megalkotók neve nem, vagy alig fordul elő a könyvek szerzőségi adataiban. A Magyar Királyságban az egyik legnépszerűbb szerző, Justus Lipsius könyvei közül nem találunk egyet sem Németújváron. A magyarországi politikai gondolkodás története kutatásának koncepcióját kidolgozó Bene Sándor sok nevet sorolt fel,³⁵

²⁸ *Politicarum Quaestionum centum ac tredecim, in eloquentiae studiosorum gratiam, stylum exercere cupientium, selectarum ...* Francofurti, Lazar Zetzner, 1606 (GÜSSING 9/85)

²⁹ Juniushoz hasonlóan a Strassburgi Egyetem történelem tanára, Matthias Bernegger is magyar témákat dolgoztatott fel a Magyar Királyságból, illetve Erdélyből érkezett hallhatókkal. Vö. RESTÁS 2009, 66–70.

³⁰ GÜSSING 5/176; 7/122; 3/103; 4/53.

³¹ GÜSSING 4/53.

³² GÜSSING 4/48; 8/57; 8/58; 8/138; 8/85; 8/168.

³³ GÜSSING 7/162; 8/165.

³⁴ DREITZLE 2009, 320–378. (itt: 362.)

³⁵ BENE 2007, 50–64.

mint akik etikai szempontok szerint meghatározták a társadalomra vonatkozó politikai nézeteket, jól láthatóan ezek egyike sincsen jelen a Vas megyei iskolában. Jelen van a bázeli jogász, Johann Thomas Freigius (1543–1583)³⁶ Cicero kommentárok alapján írt erkölestana – iskolában kiváló használható mű –, és két wittenbergi klaszszikus: Philipp Melanchthon, majd a kései utódja, Balthasar Meisner (1586–1627).³⁷ Rajtuk kívül két második vonalbeli wittenbergi tanár tézisei szerepelnek a katalógusban, Henricus Velstenius (?–1620 k.) és Nicolaus Hunnius (1585–1643).³⁸ Utóbbi Magyar Királyságbéli diákjainak a téziszűzetei is megvoltak Németújváron (a pozsonyi Wolfgang Tschateré, illetve az érsekújvári Johann Ritsché).³⁹ Ennek a kitérőnek a tanulsága úgy általánosítható a Magyar Királyság és Erdély kora újkori olvasmányműveltségével kapcsolatosan, hogy a XVI. század végéig valóban megtalálhatóak az európai jelentősebb szellemi áramlatok kidolgozóinak a művei, míg a XVII. században egyre gyakoribb az a jelenség, hogy a mai filozófiatörténeti, művelődéstörténeti összefoglalásokban szereplő „nagy nevek” eszméi a kortárs befogadástörténetben a tanítványok, vagy a másod-, harmadvonalbeli közvetítőkkel voltak jelen.

És térjünk most vissza az iskolai munka alapjaihoz, a grammatica oktatásához. Nem egyszerűen nyelvtan, vagy nyelv tanításáról volt szó egy humanista iskolában – magam a németújvári humanista iskolának tekintem. A műveltség alapja a nyelv szemlélete volt, és a nyelvet nem lehetett az adott kultúra ismerete nélkül megtanulni. Ugyan buta kérdés manapság azt kérdezni „miért mondják úgy”, de a válaszban benne van a másik kulturális csoport mentalitás- és művelődéstörténete. A humanisták erre a kérdésre is választ akartak adni. Nincsen nyom arra nézve, hogy hébert tanítottak volna Németújvárt. Sebastian Münster (1488–1552) és Johannes Avenarius (1516–1590) héber grammatikái, illetve héber szómagyarázatai is inkább a tanárok biblikus ismeretei pontosításához kellettek. Avenarius más munkái alapvetően a lelkeségi irodalomhoz (Erbauungsliteratur) kapcsolódnak, és ezekkel az iskolai könyvtár ilyen hagyományát folytatja.

Hogy görögöt tanítottak-e? Nem tudjuk. Elvileg lehetséges. A görög nyelvről számos munka rendelkezésre állt, jobbára grammatikák. Most csak az impozáns névsort hozom erre példának: Urbanus Bellumensis, Aldus Manutius, Franciscus Vergara, Philipp Melanchthon, Antonius Niger, Martinus Crusius, Nicolaus Clenardus, Michael Neander, Johannes Frisius⁴⁰ – vagyis lényegében a legtöbb XVI. századi komoly munka.

A latin grammatikák – Leonhard Culman (1497–1562) és Sigismundus Lupulus (?–1582)⁴¹ – mellett minden fontosabb, a latin nyelvvel kapcsolatos munka kézbe

³⁶ GÜSSING 7/92.

³⁷ GÜSSING 3/78; 6/75; 9/102.

³⁸ GÜSSING 8/167 (kolligátum)

³⁹ RMK III. 1092, 1104 (GÜSSING 8/167 – kolligátum)

⁴⁰ GÜSSING 7/193; 3/135; 4/85; 8/54; 5/80; 6/31, 6/49, 8/2, 8/52; 4/64; 5/16; 6/99.

⁴¹ GÜSSING 2/80; 5/60.

vehető ma is Németújváron. Az ókori szerzőktől (Theodor Gaza) kezdve a nagy humanistákon (Lorenzo Valla, Erasmus, Jodocus Badius) át a XV–XVI. századi egyetemi szerzőkig. A „grammaticae artis compendium”, a „grammatica figurae” (Valentinus Erythraeus), az „ars grammaticae” (Alexander de Villa Dei, Johannes Camerarius, Thomas Linacre, Heinrich Bebel, Johannes Despauterius), a „de ratione studii grammaticalis” (Joachim Fortius Ringelberg) címetől a „grammatica speculativa”-ig (Blasius Pico Fonticulanus) rengeteg könyvet és kiadást sorolhatnánk fel.

Nem térünk most ki a könyvtár teológiai tartalmára. Pedig ez az iskolai könyvtár egy elsőrangú, modern, az európai – főleg protestáns, és azon belül elsőként lutheránus – teológiai nézetek recepciójában naprakész állománnyal bírt. Igen, az egyes lelkészek, exuláns értelmiségiek ízlése jól látható az anyagon, de ettől egyben modern módon összetett. Nyilván nem a diákok olvasták ezeket a könyveket. A lelkészek, akár a környékbeliek is, remélhetően igen, akkor, amikor felkészültek egy-egy fontosabb prédikációra, nyilvános szereplésre, vagy csupán intellektuális érdeklődésből.

Az oktatásban közvetlenül használható anyagról összegzésképpen elmondható, hogy az nem az iskolák számára nyomtatott könyvekből áll. Az ókori szerzők kiváló, humanista, vagy késő humanista *editiói* álltak a tanárok és a diákok rendelkezésére. Erős a *grammatica* és a *logica* humanista reprezentációja is. Azt mondhatjuk, hogy a *grammatica* esetében a XVI. század végéig, de a logikát tekintve az iskola megszűnéséig a legmodernebb nézetek is megismerhetőek voltak Németújváron. A XVII. században, ahogy általában a Magyar Királyság olvasmányanyaga, ez az iskolai könyvtári anyag is vissza-teologizálódik, vagyis arányiban a teológiai olvasmányok mennyisége megnő, bár ez utóbbi vizsgálata nagyon összetett kérdés, de tény, hogy semmilyen értelemben nem vált ortodoxszá.

A bevezetőben említettük, hogy a Dunántúlon a két nagy protestáns felekezet intézményes elkülönülése kései egyháztörténeti jelenség. Csábító lenne összhangba hozni ezt a németújvári iskolai könyvtár heterodox összetételével, kiváló humanista megalapozottságával, de azt hiszem ez a gazdagság, nyitottság, humanista szemlélet inkább köszönhető a Batthyány családfők jó érzékű művelődéspolitikájának, tudományos és kulturális érdeklődésének, és talán elsősorban az udvari környezetnek, amely folyton változott, és mindig új és más szellemi arculatot hozott Németújvárra. A Beythe családtól sok minden maradt itt, az iskolai használatú anyag színvonala, azt hiszem, nekik is köszönhető.

BIBLIOGRÁFIA

Adattár 18/2.

Lesestoffe in Westungarn II. Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó) 1535–1740. Hrsg. von GRÜLL, Tibor–KEVEHÁZI, Katalin–KOKAS, Károly–MONOK, István–ÖTVÖS, Péter–PRICKLER, Harald. Szeged, 1996, Scriptum. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 18/2. – Burgenländische Forschungen. Sonderband, XV.)

BENE 2007

BENE Sándor: Eszmetörténet és irodalomtörténet. A magyar politikai hagyomány kutatása. *BUKSZ*, 19/1. 2007. 50–64.

BORSA 1972

BORSA Gedeon: Johannes Manlius könyvkötői tevékenysége. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1970–1971. 1972, 301–321; ugyanez, In: *Uő: Könyvtörténeti írások*. III. (Az OSZK Évkönyveiben megjelent tanulmányok.) Budapest, 2000, OSZK, 99–113.

CRUSIUS 1578

CRUSIUS, Martinus: *Politeuma uranion, etoi katechetikai homiliai ... Civitas coelestis, seu catecheticae conciones*. Tübingae, 1578, Georgius Gruppenbachius. (VD 16 C 6142)

DREITZLE 2009

DREITZLE, Horst: Von Melanchthon zu Pufendorf. In: *Spätrenaissance-Philosophie in Deutschland 1570–1650. Entwürfe zwischen Humanismus und Konfessionalisierung, okkulten Traditionen und Schulmetaphysik*. Hrsg. von Martin MULSOW. Tübingen, 2009, Max Niemeyer, 320–378.

FATA 2012

FATA Márta: Melanchthon oder Sturm? Konkurrierende Schulmodelle bei den Protestanten in Ungarn und Siebenbürgen im 16. Jahrhundert und in den ersten Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts. *Hungarian Studies*, 26/2. 2012. 205–231.

GOLTZ–MAYRHOFER 1998

Luther and Melanchthon in the Educational Thought in Central and Eastern Europe. Eds. GOLTZ, Reinhardt–MAYRHOFER, Wolfgang. Münster, 1998, LIT. (Texte zur Theorie und Geschichte der Bildung, 10.)

GRÁBICS 1964

GRÁBICS Ferenc: Győri beszélő házak. *Életünk*, 2/3. 1964. 81–96.

GÜSSING x/y

GÜSSING, Franziskanerbibliothek, Stellage (= x) / Buch (= y)

KOKAS 1991

KOKAS Károly: *Könyv és könyvtár a XVI–XVII. századi Kőszegen*. Szeged, 1991, JATE. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, III.)

KOLTAI 2002

KOLTAI András: *Batthyány Ádám és könyvtára*. Budapest–Szeged, 2002, OSZK–Scriptum. (A Kárpát-medence korájú kori könyvtárai. Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, IV.)

LESER 1925

LESER, Gratian: Die Schulen und die Studenten. *Güssinger Zeitung*, 15. 1925. Folge 26. (28. Juni)

LESER 1925a

LESER, Gratian: Die Shulen und Studenten. *Güssinger Zeitung*, 15. 1925. Folge 27. (5. Juli)

LESER 1926

LESER, Gratian: Glaubenspaltung in und um Güssing um das Jahr 1600. *Güssinger Zeitung*, 16 (1926), Folge 26. (27. Juni)

MAGYAR 1973

MAGYAR, Arnold: Das ehemalige Augustinerkloster von Güssing. *Burgenländische Heimatblätter*, 35. 1973. 59–66.

MAGYAR 1976

MAGYAR, Arnold: *Güssing. Ein Beitrag zur Kultur- und Religionsgeschichte des Südburgenlandes bis zur Gegenreformation*. Graz, 1976, Selbsverlag OFM.

MAGYAR 1980

MAGYAR, Arnold: *340 Jahre Franziskaner in Güssing (1638–1978)*. Graz, 1980, Selbstverlag des Franziskanerklosters.

MIERT 2011

MIERT, Dirk van: Hadrianus Junius and northern Dutch humanism. In: *The kaleidoscopic scholarship of Hadrianus Junius (1511–1575): northern humanism at the dawn of the Dutch golden age*. Ed. by MIERT, Dirk van. Leiden, 2011, Brill. (Brill's studies in intellectual history, 199.)

MONOK 2003

MONOK István: Württembergi exulánsok Batthyány Ferenc udvarában. *Magyar Könyvszemle*, 119. 2003. 205–211.

MONOK 2003/a

MONOK István: Die Bibliothek des Johann Jacob Knaus. Die Reste einer württembergischen protestantischen Bibliothek in Güssing. *Jahrbuch des Ungarischen Kulturinstitutes in Stuttgart*. Hrsg. von KURUCZ, Gyula. Stuttgart, 2003, 138–146.

MONOK–ÖTVÖS–ZVARA 2004

Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert. Hrsg. von MONOK, István, ÖTVÖS, Péter. Band II. (MONOK, István–ÖTVÖS, Péter–ZVARA, Edina: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*.) Eisenstadt, 2004, Burgenländische Landesbibliothek. (Burgenländische Forschungen, Sonderband XXVI.)

PAYR 1917

PAYR Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története*. I. Sopron, 1917, Soproni Ág. Hitv. Evang. Egyházközség.

PAYR 1924

PAYR Sándor: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerülete története*. I. Sopron, 1924, Székely és társa.

PUMM 1992

PUMM, Liesbeth: *Die Klosterbibliothek Güssing. Ein Zeitzeuge der Reformation und Gegenreformation im burgenländischen Raum*. Diplomarbeit an der Univ. Wien, 1992.

RESTÁS 2009

RESTÁS Attila: Mátyás király alakja Matthias Bernegger (1582–1640) Tacitus-kommentárjaiban. In: *Erdély reneszánsza I.* (A 2008. október 8–11. között tartott konferencia előadásai.) Szerk. GÁBOR Csilla–LUFFY Katalin–SIPOS Gábor. Kolozsvár, 2009, Erdélyi Múzeum Egyesület, 66–70.

RITOÓK-SZALAY 2001

RITOÓK-SZALAY, Ágnes: Warum Melanchthon? Über die Wirkung Melanchthons im ehemaligen Ungarn. In: *Melanchthon und Europa*. 1. (Skandinavien und Mitteleuropa.) Hrsg. von FRANK, Günter–TREU, Martin. Stuttgart, 2001, Frommann-Holzboog, 273–284.

RITOÓK-SZALAY 2004

RITOÓK-SZALAY Ágnes: Melanchthon Szophoklész-kollégiuma. *Lelkipásztor*, 7. 2004. 259–263.

RMKT XVII/1.

A tizenötéves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete. Sajtó alá rend. BISZTRAY Gyula–STOLL Béla–KLANICZAY Tibor. Budapest, 1959, Akadémiai. (Régi magyar költők tára, XVII. század, 1.)

SCHEIBLE 1997

Melanchthon in seinen Schülern. Hrsg. SCHEIBLE, Heinz. Wiesbaden, 1997, Harrassowitz.

TABERNIGG 1972

TABERNIGG, Theodor OFM: *Standort Katalog der Bibliothek in Güssing*. Güssing, 1972, Manuskript.

WATHAY 1836

SCHMID Antal: Tudósítás Wathay Ferencz munkáji 's rajzolat 1593–1605 czím alatt megjelenendő magyar régiségről, Felfödözte PONORI THEWREWK József, Kiadta WADASI JANKOVICH Miklós. *Jelenkor*, (Pest) 35. 1836.

WATHAY 1838

WATHAY Ferenc *prosaművei. Régiségbuvár, Első kötet, második füzet*, kiadta PONORI THEWREWK József, Pozsonyban, 1838, Schmid Antalnál.

ZVARA 2013

ZVARA Edina: *A nyugat-dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késő humanizmus korában*. Szeged–Budapest, 2013, SZTE, HEH. (A Kárpát-medence korai könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, IX.)